

Smid Róbert

Egy sziget lehetőségei

A szigetek mint az ökológiai, tudományos és társadalmi diskurzusok metszéspontjai

■ A geográfus Yi-Fu Tuan szerint a sziget egyike – az erdő, a part és a völgy mellett – azoknak a természetes környezeteknek, amelyek alapvetően formálták az embernek az ideális világról szőtt álmait.¹ Az irodalmi és bölcséleti gondolkodásban pedig a sziget mindig lehetőséget nyújtott arra, hogy a realista kódokat a szöveg kiforgassa, meghajlítsa, anélkül azonban, hogy a műre szükségszerűen ráragadna a tudományos-fantasztikus jelző. A szigetek le- és elhatároltságuk miatt ezért olyan kísérleti tereké válhattak, ahol az újabb tudományos eredményeket vagy a fizikai törvényszerűségeket spekulatív és kritikai társadalmi diskurzusokkal lehetett keresztezni. A fikció effajta szabadságának azonban majd minden esetben ugyanaz a biztosítéka: a szigetek saját ökoszisztémája, amelyben bizonyos feltételek teljesülése esetén olyan jelenségek és folyamatok is megjelenhetnek, amelyek bár elméletben lehetségesek, mégsem tapasztaljuk meg őket a mindennapokban.

Dolgozatomban először az európai kultúra sziget-topozáshoz szolgáltatok adalékokat, felülvizsgálva ezzel a szigetekhez kötődő asszociációk és bináris oppozíciók érvényességét a kortárs viszonyok között. Majd másodsor a szigetet mint kísérleti terepet vizsgálom a kulturális és a természettudományos diskurzusok fénytörésében, kitérve a kolonizációs diskurzus ökológiai aspektusaira. Harmadszor pedig a szigetet néhány irodalmi példán keresztül nem elsősorban térbeli, hanem időbeli entitásokként közelítem meg, ezzel rávilágítva arra, hogy azok mikroökológiája a fikcióban mindig sajátos temporális alakzatok bevezetését tette lehetővé.

1.

A biogeográfusok alapvetően kétfajta képződményre használják a sziget kifejezést: a nagy mennyiségű víz által körbevett szárazföldre és az olyan élőhelyekre, amelyek valamiért el vannak szigetelve a szárazföld többi részétől. Ha szigetekről beszélünk a nyugati gondolkodásban, akkor

ezeknek a területeknek a civilizációtól való távolsága, lehatároltsága – más oldalról az elhagyatottság és a társadalmi érintetlenség miatti felfokozott szabadságérzete – és periferialitása kerül előtérbe, a lakóihoz pedig, ha vannak, olyan képzetek kapcsolódnak, mint hogy a modern vívmányok kevésbé rontották meg őket, és a közösségi élményt intenzívebben képesek megélni.² Az effajta asszociációk leginkább azon mediterrán szigetekre érvényesek, amelyek kezdettől fogva felülreprezentáltak az európai kultúrában (gondoljunk itt akár a *Bibliára*, akár az *Odüsszeiára*),³ nem beszélve arról, hogy a turizmusmarketing is a trópusi paradicsomokat részesíti előnyben, amikor szigetet reklámoz.⁴ Holott a szigetek geográfiai szórása azt mutatja, hogy túlsúlyban vannak az északi félteke mérsékelt vagy tajga éghajlati övéhez tartozó földterületek.⁵ A mediterrán párjaikhoz képest szerényebb számú, de nem kevésbé karakteres irodalmi feldolgozással rendelkező északi, hideg szigetek általában gyéren vagy egyáltalán nem lakottak, a kaland helyett a rideg túlélés, a megmagyarázhatatlan gyilkosságok és a misztikum helyszínei a fikcióban.⁶ Legyen szó mediterrán vagy sarkköri szigetekről, az említett konnotációk annak ellenére is megmaradtak, hogy elhagyott vagy senki földje szigetek valójában már nem léteznek, legfeljebb az olyan show-műsorok szimulációjaként, mint a *Survivor*, amelynél még figyelemmel kísérhetjük az ember felülkerekedését a természetben – a gondosan megtervezett feladatoknak köszönhetően. És bár a sziget metafora meghatározónak bizonyult a közösségi identitások kialakításában, egyik lakott sziget sem volt és nem is lehet teljesen elszigetelt – ahogyan maga az ember sem magányos sziget, itt felidézve John Donne ismert, „no man is an island” mondását. Egy szigetnek ugyanis a környező más szigetekkel, illetve a legközelebbi szárazfölddel is többé-kevésbé élénk gazdasági és kulturális kapcsolatokat kell fenntartania,⁷ a gazdasági megfontolások mellett azért is, mert az egyes szigetek – mint erről később még lesz szó – a lehatároltságuk

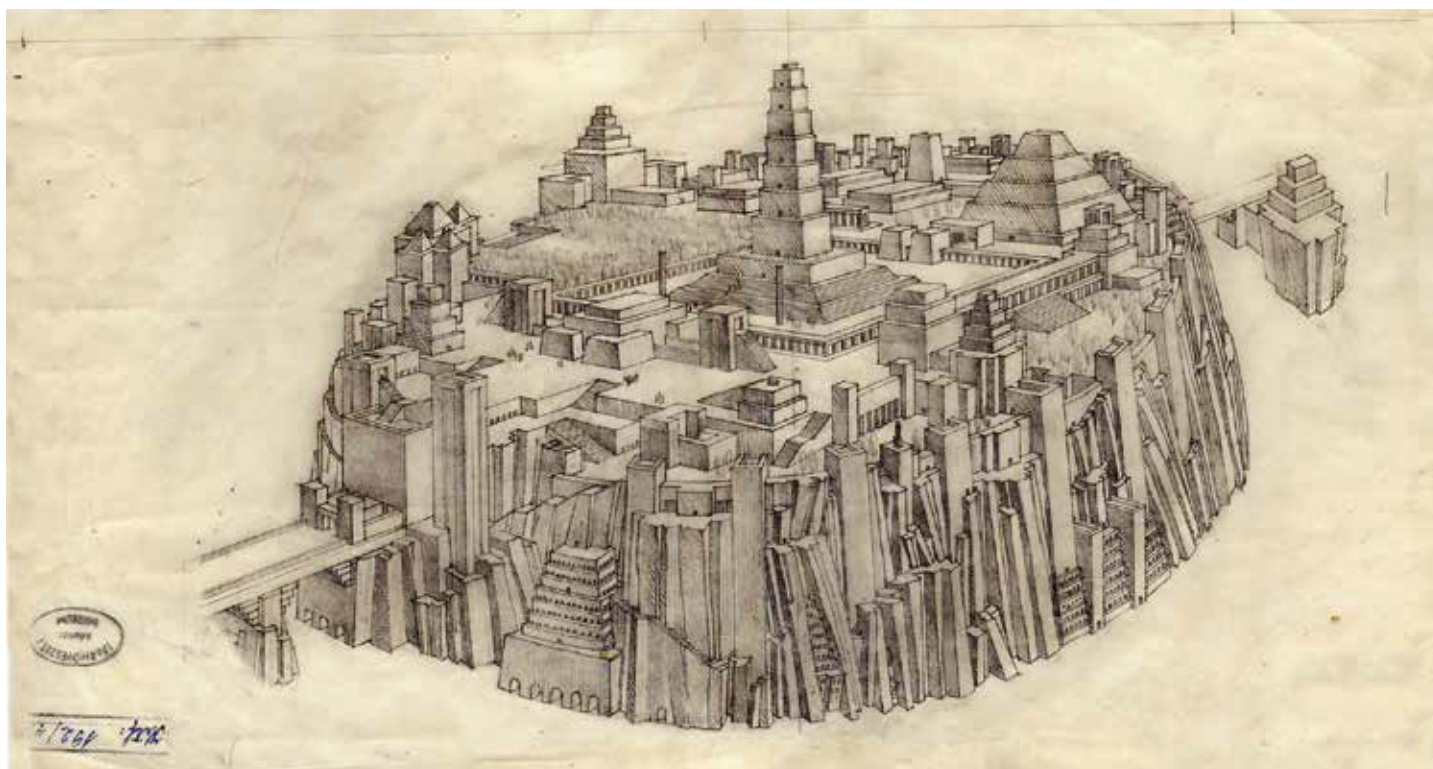
ellenére ritkán rendelkeznek valamifajta teljességillúzió meghatározta önképpel.

Mivel a sziget modern toposza, amelyhez a XVIII. századtól kezdve fordulni lehetett a krízishelyzetekben, illetve a társadalmi szorongások kifejezésekor mint menedékhez, az elvonulás helyszínéhez, vagy az alteritás tapasztalatának feldolgozásakor mint egzotikumhoz, manapság érezhetően túltelítődött, túldeterminálttá vált, és gyakorlatilag kifulladt,⁸ ezért a kortárs kultúrában a sziget egyre kevésbé mint természetesen adott és magát felfedezésre kínáló terület jelentkezik, inkább mesterséges és megalkotott helyként találkozhatunk vele. Míg az évszázadok során a kormányok gyakran alkalmazták a szigeteket büntető elkülönítésre, karanténra – nemhiába építettek oda börtönöket (Alcatraz) vagy létesítettek fegyencgyarmatokat (Ausztrália) –, addig a globális felmelegedés szülte ökológiai krízisben a szigetek az elkülönüléssel a túlélés egyik legrealisabb esélyét kínálják fel. Ráadásul nem is feltétlenül a magánszigetek szolgálhatnak egy esetleges katasztrófa utáni biztos élőhelyként, hiszen a jégsapkák olvadása miatt megnövekedett víztömeg azokat is alámoshatja, hanem a le nem bomló műanyag hulladékokból kialakult szeméthegek az óceánokban.⁹ E posztapokaliptikus, az egyéni karanténra építő szigetkép jelenbéli eredője érhető tetten abban, ahogy Peter Sloterdijk nyilatkozik a modern lakásokról, amelyek egy-egy ember világszigetévé váltak;

ha az egyes ember nem sziget, mint azt Donne-tól korábban idéztem, arra mindazonáltal törekszik, hogy legyen egy saját szigete¹⁰ – az islandból így lesz I-sland. Sloterdijk miniatűr világokként tekint a szigetekre, amelyeket berendezünk és belakunk, ennyiben a modernség egyik markáns toposzát idézve meg az elszigeteléssel (Insulierung).¹¹ Háromfajta szigetet különböztet meg: az elsőbe tartoznak az olyan abszolút szigetek, mint az űrállomás, amely teljesen felszerelt életvilág egy, az életnek amúgy nem kedvező környezetben, a hideg világűrben; a második csoport a relatív szigeteké, ilyenek például az üvegházak és más hűtő-fűtő rendszerek, amelyek el vannak ugyan választva a külső környezettől, de nem teljesen más élet található azokon belül, mint kívül; a harmadik típus az antropogenikus sziget, amely egyfajta szocializációs inkubátorként fogható fel.¹²

A szigetet mint modern irodalmi toposzt alapvetően meghatározta Morus Tamás *Utópia* című műve, amelynek egy képzeletbeli szigeten megvalósított, ideális társadalmá éppen topográfián és időnkívülisége miatt működhetett heterotopikusan. Utópia úgy született meg a történelmi törések között, mint ahogy a szigetek a tektonikus lemezek fragmentálódásából. Az utópiának a nevében (u-tópia, ou-topos [nem-hely]) is benne foglalt oximoronja, egyszerre a térbeliséghez kötődése és tértelkülisége lehetőséget nyújt egyrészt arra, hogy saját diszkurzív szabályrendszert alkosson meg, másrészt pedig arra, hogy

Maróti Géza:
Atlantis-City
távlati,
felülnézeti
rajza
1937–1939

ennek univerzalitását fikciósan meg lehessen írni. Louis Marin olvasata szerint Morus szigetének heterotópiája arra a paradoxonra épül, hogy Utópia magán kívül semmit nem ismer el, ideális működése mégis példaértékűként, másokra kiterjeszthetőként van beállítva.¹³ Utópia effajta önmagába hajlása tetten érhető a sziget térbeli és időbeli körkörösségében; utóbbival kapcsolatban arról van szó, hogy Morus könyve visszamenőlegesen tesz tanúságot Utópiáról mint valami valaha voltról – akárcsak Platón a *Timaios*ban Atlantiszról –, amely mindazonáltal a történelem végén helyezkedik el. Így Utópiát olyan értelemben is szigetként mutatja be a szöveg, hogy az csak önmagán keresztül hozzáférhető, vagyis a róla szóló leírásn keresztül, amely a fikcionalizálással és az időbeli rétegek közötti mozgatással (a múltbeliként leírt sziget a jövőbe helyezett) megismétli Utópia kiszakadását a kontinensből. Ezért amikor Morus arról ír, hogy a tudományok és a művészet, az aritmetika, a geometria, a dialektika vagy az asztronómia miként karakterizálja Utópiát, illetve jelöli ki annak a külvilág bölcséletével szembeni határait,¹⁴ az olvasható metafikciós gesztusként is, amennyiben a saját tudományos-artistikus szövege is végső soron Utópia határait teremti meg és újra. A metafikción keresztül az ismételt lehatárolásnak és a határok újraírásának dinamikája pedig eleve kiazmusa annak, ahogy Utópia határai Morus szerint egyszerre zártak a tenger felől, de nyitottak a centrum felé.¹⁵ Ugyanakkor, mint arra Marin felhívja a figyelmet, Utópia csak a szigetnek a neve, amelyé a kontinens, Abraxa átalakult.¹⁶ Ennek pedig, értelmezése szerint, csonkulásnak kell lennie, mivel a kontinens nevében szereplő görög betűket számértékükön véve 365-öt kapunk, tehát az egy évben szereplő napok számát a teljesség szimbólumaként.¹⁷ Ekképpen az ideális társadalom helye nem befejezett, illetve Utópia felfüggeszti a teljességeszményt, miközben egyszerre elhatárolja magát szigetként, de fel is lazítja saját lehatároltságát annak érdekében, hogy kiterjeszthetővé váljon idealizált állapota.

A Morus-féle utópikus, ennyiben pedig a társadalmi viszonyokra fókuszáló hagyomány rányomta a bélyegét a szigetnek mint irodalmi toposznak a használatára – hovatovább a filozófiai fikciókban, satírákban és parabolákban ez a szociológiai aspektus vezette az értelmezői tekintetet, a recepciótörténetben olyasfajta enklávét képezve, amelyben a társadalmon kívülinek a feltételei nem szorulnak kidolgozásra. Holott az utópikus művek többségében nagyon is meghatározónak, sőt katalizátornak mutatják az ökológiai tényezőket. Eva Horn ezért joggal emlegeti fel azt az egyenlőtlenséget, amely jellemzi az apokaliptikus fikciókat; mind Lord

Byron *Elsötétedés* című versénél, mind Gabriel Tarde *Fragment d'histoire future (Töredék a jövő történetéből)* című elbeszélésének vizsgálatakor kiemeli, hogy az embernek az ökológiai katasztrófákkal párhuzamosan bekövetkező állati sorba süllyedése inkább uralja a szövegek üzenetét, az egyébként annak kiváltó okául szolgáló, eredendően nem társadalmi krízissel szemben. Tarde-nál ráadásul egy tökéletes társadalom megteremtésének lehetőségét (saját szociológiai elmélete alapján, persze) rejti magában az a szituáció, hogy a lehűlt Föld miatt az emberiség a föld alá szorult.¹⁸ Ennélfogva a regresszió az állati létre megnyitja a szocializáció korrekciójának horizontját, vagyis a klímakatasztrófa tulajdonképpen egy „helyesebb” társadalmi fejlődés kiváltójaként szolgálhat. Mivel az ökokritika alapvetése, hogy a természet nem magától adódó anyag vagy díszlet, illetve hogy az ahhoz kapcsolt terek, mint a vadon vagy a sziget, nemcsak úgy ott vannak, ezért mind Byronnál, mind pedig Tarde-nál a társadalomfilozófiai diskurzus kapja a primátust. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy az elszigetelődés pontosan úgy erősíti fel ezekben a posztapokaliptikus helyzetekben a társadalmi átalakulást, ahogyan a szigetteffektus, avagy a „szigetlet ábécéje” (amplification by compression [felerősítés a tömörség miatt])¹⁹ működésbe lép az izolált területek evolúciójában. Sőt, maga az elszigeteltség a klímakatasztrófák során nemcsak következmény, hanem a sziget tulajdonképpen előfeltétele is egy effajta extrém ökológiai diskurzusnak is, mivel a szigetek nagyobb arányú kitettsége a klímaváltozásnak²⁰ szolgáltat modellt. A posztapokaliptikus fikciónál is szembeötlőbb a társadalmi és az ökológiai diskurzusok keveredése az olyan, zöld utópiákban, mint Aldous Huxley *Islandje*, amely antikapitalista és osztály nélküli társadalmával a természetes állapotként feltételezett dehierarchizációt gondolja megvalósítani. Bár – ahogy erről a *Robinson Crusoe* kapcsán szót fogok ejteni – a szigetek ökológiája egyáltalán nem nélkülözi a hierarchiát, Huxley regénye fonák módon annak egy másik aspektusához képest mégis bír némi pertinenciával: az európai egység- és teljességszemlélet a szigetekeken azok eredendő „szórtsága” miatt értelmezhetetlen, ennyiben pedig számos olyan bináris oppozíció nincs meg a szigetlakók ökológiájáról való gondolkodásában, amelyek bizonyos kulturális hierarchiákat (például teljesség–hiány, centrum–periféria, rész–egész stb.) meghatározónak mutatnak az európai kontinensen.²¹

Ennek ellenére a szigetekről még mindig hajlamosak vagyunk a metafizikus vizsgálódási praxisunkhoz illő dicshotómiákban gondolkodni; ilyenek a globális, határtalan

világ és a lehatárolt lokalitás; az őslakos és a betolakodó; a paradicsom és a börtön; a sérülékenység (például gazdasági kiszolgáltatottság, időjárás-változásoknak való kitettség) és a szívósság (önállóság) ellentéte. Sőt, még a szigetek vizsgálatánál is szemben áll egymással az azok inszularitására koncentráló trend, amely a szigetet önmagában vizsgálja, és a nisszológiai megközelítés, amely a szigetet más szigetekkel és a kontinenssel összefüggésben, hálózatosan értelmezi. A víz, amely körülveszi a szigetet, különösen nehezen illeszthető be ezekbe az ellentétpárokba, legfeljebb úgy, mint egy a szárazföld-sziget dichotómiát megalapozó, ám kimaradó harmadik, a Michel Serres-i értelemben vett parazita.²² A víznek mint közegnek tulajdonítható ugyanis, hogy a szigetek mind geológiailag, mind élővilágukban folyamatosan változó entitások lehetnek – nem véletlen, hogy a „sziget” szó etimológiája sokáig a sós tengerhez, az úszáshoz és az áradáshoz kapcsolódott, és csak később kötötték azt össze az „isolare”-val.²³ Az ár-apály dinamizmusa egyszerre jelöli ki és számolja fel a sziget határait, ekkor pedig a külső (a bolygók mozgása) a belsőnek (a szigetnek) a legalapvetőbb koherenciájára bír hatással (miközben a víz mégiscsak összeér az éggel a horizonton, ezzel legalábbis vizuálisan semlegesítve a külső-belső szétválasztottságot). A víz hullámzása tehát sajátos ritmussal bír, mozgásban tartja a szigetet – annak lakóit is ideértve. Kialakulhatnak tengeri útvonalak a halászathoz, a sziget elhagyásához és az oda visszatéréshez, de azok a víz mozgása miatt szüntelen újraterveződnek, így nemcsak az utazás változtatja meg az embert,²⁴ de maga az út is folyamatosan változik. Nem véletlen, hogy a szigetekre az irodalomban mindig egy nem járt úton érkeznek meg a hősök: hajótörést szenvedve vagy eredeti úti céljukról letérve. Az állandó hullámzás szolgáltatja a szigetek littorális és liminális helyzetét, az áteresztő mediátori működésével pedig alapvetően különbözik a sziget másfajta határaitól, például a hegláncoktól, amelyek a szigeten belülről hatnak kőomláskor, földcsuszamláskor vagy vulkánkitöréskor.²⁵

2.

Az eddigiek alapján könnyen belátható, hogy a szigetek miért válhattak a normától eltérés terepeivé az európai gondolkodásban – a XIX. századi kutatások során felismert szigeteffektus pedig főleg olyan területté avatta őket a társadalmi képzeletben, ahol az extrém és abnormalis jelenségek mindennaposak.²⁶ Darwin evolúciós elméletének fontos pontjait szolgáltatták a Galápagos-szigeteken végzett kutatásai; az *A fajok eredete* 12. fejezetében ír például arról, hogy a csak egy adott élőhelyen ismert, úgynevezett

endemikus fajok miért is nagyobbak, mint kontinentális társaik: a hosszabb idő után egy elszigetelt területre érkező egyedek, hogy felzárkózzanak az ott őshonosakhoz, hajlamosabbak a változásra, és ez utódaiknál is jelentkezni fog, többféle mutáció formájában.²⁷ A szigetek magas fokú biodiverzitása és a fajképződés (speciation) gyakorisága,²⁸ tehát a konstans változás komplex biológiai tényei²⁹ eredményezik, hogy olyan empirikus területként vagy mind a flórát, mind a faunát magában foglaló terroirként lehet rájuk hivatkozni, amely egyszerre mozgat szociológiai, pszichológiai és ökológiai diskurzusokat, valahányszor azok irodalmi színre vitele megtörténik.³⁰ Heidi C. M. Scott helyes analízisét kiegészíteném azzal, hogy a szigetek a generatívként felfogott tulajdonságukat éppen abnormalis és degeneratív folyamataik miatt tudják érvényesíteni, amire a figyelmet Darwin evolúciós kutatásai hívták fel. Itt máris szembetűnő lehet egy olyasfajta feszültség, hogy a normatív evolúciótan az alapvetően a normától való eltéréssel azonosított szigetekre alapozva szolgáltatott bizonyítékokat saját érvényességéhez. Ezt a látszólagos ellentmondást pedig a legserényebben a XIX. század második felének a dekadenciát és a devianciát érintő alapvetően szociológiai, ám az evolúcióelmélet által ihletetten biológizáló diskurzusai inkorporálták.

A degeneráltokról szóló elméletek remek táptalajt találtak maguknak abban az evolúciós tényben, hogy a szigetek őshonos egyedei hiába hasonlítanak kontinentális társaikra, mégsem egy és ugyanazon fajhoz tartoznak. Az alternatív ökológiai valóságként – nem pedig a globális ökológiai folyamatok lokális akkumulációjaként – elgondolt szigetek élővilágának tagjai, ideértve a növényektől az állatokon át az emberekig mindent, annak ellenére szolgáltathattak mintát a devianciára és degenerációra a XIX. század európai kultúrájában, hogy a jelenség egyértelműen a városokhoz kötődött, értelmező fáklyavívői pedig leginkább a gyári munkások elerőtlenedése miatt aggódtak.³¹ Miközben a degeneráció és a deviancia feltételez egy normát, amelyet mindenképp meg kell diszkurzíve képezni ahhoz, hogy abnormalitásról lehessen beszélni, a szigetvilágok készen kínáltak fel ezeknek a XIX. századi elméleteknek egy olyan fokú idegenséget, amely pár nélkülüként (tehát normalitást nem igénylőként), egyfajta Jacques Lacan-i Nagy Másikként állt készen arra, hogy azt a társadalom tükrözéssel átemelje a saját rendszerébe: a szigetek vadvilágából a civilizált városba.

A sötét paradicsom (dark paradise) diszkurzív figurája is árulkodó lehet a devianciadiskurzusok térnyerése tekintetében: az irodalmi művek a XIX. században egyre kevésbé a hittérítő misszionáriusoknak a vadakat civilizáló

munkáját tárgyalták a szigetek kapcsán, inkább olyan helyre alakították a szigetet, ahol a főhős a vadságnak mint a degeneráció csábításának nekifeszülve képes fejlődni.³² A kalandregények zsánere mindenestre csak a művelés toposzát vitte át a(z) őslakosokat is magában foglaló környezetről a hősrre, a moralizáló felhangokat a vallási szubtextussal (például az Édenkert-fantáziával, hogy a Paradicsomot a vadonban van lehetőség restaurálni) együtt viszont megtartotta. Az effajta dicsőséges narratívák azonban hiába alapozzák magukat az evolucionizmusra, a társadalmi és az ökológiai diskurzusok alapvető széttartása felett szemet hunynak saját alapjuknál. Először is, a normalitást, amelyet a statisztika XIX. századi pozitivisták hívtak életre az átlag és a szórás által determináltnak, az evolúciótan egy spektrumra cserélte, és az abnormalitás helyett a diverzitást, a sokféleséget vezette be, még hozzá úgy, hogy egyaránt helyet biztosított a kiszámíthatónak (az optimumkeresés miatti szelekciónak) és a kiszámíthatatlanságnak (a fajok véletlenszerű mutációinak). Mivel így a degeneráció a civilizációtól való távolságtartásként és morális züllöttségként szembekerült a környezethez való alkalmazkodással és az ebből következő szelekcióval mint tényszerű evolúciós folyamatokkal, ezért ez utóbbiakat egy hipotetikusan megkonstruált, egykor volt civilizált állapotot gyászoló perspektíva segítségével lehetett mégiscsak degenerációként értelmezni. Ezzel a beállítódással a devianciadiskurzusok elsősorban azt a társadalmi szorongást igyekeztek semlegesíteni, amelyet Darwin elméletének antropocentrikus szempontból kevésbé hízelgő belátása indukált: az ember és a többi faj között csak fokozati, nem pedig minőségi különbség van (ahogy a szigetek és a kontinensek ökológiája is kommenzurábilis, előbbieken mindössze intenzívebben vannak jelen az utóbbiak folyamatai). Mivel az evolúciót Darwin nem egyértelműen progresszivitásként, fejlődésként vázolta fel, ezért felerősödtek azok a félelmek, amelyek szerint a szigetvilág primitívjei egyszer a civilizált emberek szintjére érnek el, vagy hogy maga az európai ember sem fejlődött még ki teljesen,³³ sőt hogy nem elképzelhetetlen a visszafejlődés sem – például mint a korábban említett apokaliptikus fikciókban, Byronnál és Tarde-nál –, ekképpen pedig a jövő a morális kiteljesedés helyett az animális állapotba történő regresszió fenyegető árnyát vetette a XIX. század második felének társadalmi tudatában.³⁴

H. G. Wells *Dr. Moreau szigete* című regénye pontosan ezeknek az összekuszálódott XIX. századi ökológiai és társadalmi diskurzusoknak a terméke,³⁵ ahogyan Robert Louis Stevenson *Dr. Jekyll és Mr. Hyde*-ja is

rájuk reflektál. Nem véletlen, hogy *A kincses sziget* után néhány évvel ezt a regényt írta meg Stevenson, Hyde karakterével tulajdonképpen városi környezetbe helyezve a primitivitást³⁶ úgy, hogy a fentebb tárgyalt diszkurzív mintát követve a szigetlakónak mint Nagy Másiknak a társadalmi rendszerbe tükrözésével létrehozta a degenerált figuráját. Miközben úgy tűnik, hogy Hyde mindenben ellentéte Jekyllnek, valójában Jekyll volt az, aki megteremtette őt azzal, hogy a nyugati orvoslás helyett egzotikus gyógyszerekhez nyúlt,³⁷ ennyiben pedig Hyde nem más, mint Jekyll saját morális bukásának produktuma, a civilizációtól való eltávolodásának a testi manifesztációja. A populáris regényadaptációkkal ellentétben Hyde Stevenson szövege szerint nem nagydarab szörny, inkább a kor kriminológiájának tipikusan regresszív jegyeit mutató deviánsa: fehér bőrű, törpe, majomszerűen szőrös, és képtelen a szavakat normális hangerővel, artikuláltan kiejteni – de nem ordít, hanem suttog.³⁸ Akik találkoznak vele, azokat inkább emlékezteti valamifajta előemberre, a darwini ősrre, ezért élük át a regény szereplői ugyanazt a kísérteties tapasztalatot Hyde-dal találkozáskor, mint amit az európai polgárok, valahányszor az újságokban vagy a cirkuszban szemben találtak magukat a kolonizált szigetek őslakosaival. A regényben ráadásul ugyanazok az egyszerre eltávolító (az őslakos mint idegen faj) és adaptáló (az őslakos mint degenerált) mechanizmusok indulnak be a szereplőknél, mint amelyekről fentebb már szót ejtettem. Ehhez csatlakozik egy másik biológiai diskurzus is Stevensonnál, amelyben a Darwin előfutárának tartott Jean-Baptiste Lamarck tanai idéződnek meg. Amikor dr. Jekyll arról értekezik, hogy Hyde azért fiatalabb és erősebb nála, mert nem fárasztotta őt ki az a társadalmi nevelés, amely civilizált szubjektumot állít elő,³⁹ akkor ugyanúgy átfedésbe hozza egymással az egyed- és a törzsfajlódást, mint Lamarck, azt feltételezve, hogy az ontogenezis során a filogenezis stádiumait követi az egyed.⁴⁰ Amellett, hogy Hyde karaktere miatt ez még ráolvasható a gyerekkorban járóknak elgondolt őslakos kultúrákra is – amelyeket nem a társadalmi fejlődés merített ki, hanem a természet edzett –, Stevenson a fentebb azonosított azon ellentmondást is színre viszi itt, hogy az ökológiai diskurzusban adaptációként megjelenő folyamat a társadalmiban devianciaként azonosítódik: Hyde életerősebb dr. Jekyllnél, mégis deviánsként tekintenek rá.

Ahogy a társadalom összeházasította a szigetfantáziát a fajok abnormalitásának élményével, következképpen a biológiai diskurzust a szocializációval, az evolúciót a morál kiművelésével írta felül,⁴¹ a Darwint követő utak a Galápagos-szigetekre ugyanezt megtették materiálisan is.

Például egy 1905-ös, a San Franciscó-i California Academy of Sciencesből induló expedíció bizonyos kihalt fajokat úgy gyűjtött be vizsgálatra és dokumentációra, hogy befogásukkal és a múzeumban kitömésükkel azokat valóban ki is pusztította.⁴² A fajok és a sziget ugyanannak a dinamikának estek áldozatul: a felfedezésből elfoglalás, alárendelés, besorolás és adminisztráció lett. A regények pedig pontosan ennek mentén konstruálták meg a narratívájukat, az interkulturális találkozásokat immár nyugati szempontból pusztán diszkurzív szinten fennálló érdeklentétként megjelenítve, mint teszi ezt például a *Győzelem* Joseph Conradtól. A kolonizációs narratívák e sajátos típusában az újfajta növény- és állatfajokat, esetenként pedig az idegen közösségeket kétféleképpen lehetett integrálni a társadalmi diskurzusba: egyrészt a természet gazdagságának, egzotikusságának és vadságának példányaiként, másrészt egy adott európai sztenderd szerint katalogizálható adatokként.⁴³ H. G. Wells egy másik műve, az *Æpyornis Island* című novella szépen bemutatja azonban, hogy mennyire kudarcos tud lenni a sziget ökológiájával szemben bármifajta beavatkozás. Annak főhőse egy olyan szervesmaradvány-gyűjtő, aki egy – Darwinnak a szigetek nagyobb példányaira tett megfigyelésére rimelő – óriásmadár-faj utolsó példányának tojásával érkezik meg egy ismeretlen szigetre. Az æpyornisfiókanak a biológus a hajója roncsaiból épít fészket, később pedig elkezd kialakítani az élőhelyét, a sziget különböző pontjain elhelyezett táblákkal figyelmeztetve mindenkit, aki idetévedne, hogy ez egy különleges hely, a kihaltak hitt æpyornis területe. Bár a főhős igyekszik távol tartani magát a madártól, önvédelemből kénytelen lesz végezni vele, amikor az elhagyja a számára kijelölt helyet, és nekitámad a saját magát a madár érdekében karanténba helyező tudósnak. Mint Wells e satirikus novellájából is kitűnik, a szigetekhez való hozzáállást, a hozzájuk kapcsolódó narratívát három, markáns tényező együttes jelenléte határozta meg: a birtokolni akarás, az elszigetelődés és a változás (amely lehet a szigeté⁴⁴ és a hősé is).

A szigetek modernség előtti irodalmi feldolgozásaiban a természet leginkább a társadalmi diskurzus által színre vitt elemekhez van igazítva, így például Jonathan Swift Gulliver-történeteiben a főhős a liliputiak vagy a nyihahák országába látogatva olyan flórát és faunát talál, amely kielégíti a furcsa lények igényeit, viszont a fikcióban nem több biodíszletnél. Ezzel ellentétben William Shakespeare *A vihara*, ha töredékesen is, de Kalibán szigetének tényleges ökológiáját állítja elének például azzal a Prosperóval, aki protoevolucionarista nézetei szerint a legjobb emberpéldányhoz házasaná ki a lányát, Mirandát.

A fajfenntartás egy másik – társadalmilag alantasabbnak vélt – megnyilvánulását látjuk a sziget terében akkor, amikor Kalibán megpróbál közösülni a lánnyal. Büntetésképpen ezért nemcsak Prospero szolgája lesz, de az ökológiai tudását, a szigetről való ismereteit (a források, a sókutak hollétét) is át kell adnia a betolakodó mesterének, vagyis Kalibán kiszolgáltatja magát annak a katalogizációnak, amely a Darwin utáni expedíciók sajátjaként jelentkezik, valahányszor az őslakosok megélt, empirikus tudásának absztrahálásába kezdenek a tudósok, táblázatokba és statisztikákba rendezve azt.⁴⁵

Ami viszont egyértelműen népszerű ökológiai témaként jelen volt már a modernség előtt is a szigetekkel kapcsolatban, az a kolóniákra költözés életminőség-javító hatása: akár a munkanélküliség előli elmenekülésről, akár a depressziót kivédendő feltöltődésről volt szó.⁴⁶ Ilyenkor pedig a sziget könnyen válhatott új otthonná úgy, hogy az eredeti otthon idegenséget kezdett árasztani a hős számára, ezzel megbontva az *Odüsszeia* által lefektetett hagyományát a cirkuláris utazásnak, és felfüggesztve a szigetről való boldog hazatérés toposzát. A szigetek őslakosait a kolóniákra költözők szemében – ilyen például Conrad *A szigetek száműzöttjének* hőse is – egyszerre jellemezte bizonyos fokú ártatlanság és veszélyesség, ez pedig paradox stratégiákat eredményezett például az angol kalandoroknál. Szerintük egyrészt a civilizált embernek távol kellene tartani magát az ilyesfajta degeneráltaktól, másrészt viszont ezeknek a népeknek amúgy is az a sorsuk, hogy meg legyenek hódítva⁴⁷ – mert például az őslakosok ugyanannyira védtelenek „természetes ragadozók” híján a külső hatásoktól, mint az endemikus fajok. Ezzel áll összefüggésben az a természetességdiskurzus is, amely a meghódított, egzotikus területeken megszokottnak vélte a természeti katasztrófákat, nem pedig az ökoszisztémába való beavatkozás következményeinek; az ezekkel járó társadalmi problémáknak (például éhezés, hajléktalanság, vízhiány stb.) így egyből megoldóiként tudtak fellépni azok a hódítók, akik végső soron azokat előidéztek. Az idegen föld meghódítása ezért ugyanúgy magában foglalta a termékeny tétel fantáziáját, mint amennyire az ott meglévő flóra és fauna ki- és felhasználását, és az örökös rettegést attól, hogy a hódító számára idegen, a sziget számára viszont őshonos másik felemészti a kalandort. Ez nem egyszerűen a kannibalizmusnak a szigetekkel gyakorta kapcsolatba hozott sztereotípiáját jelenti,⁴⁸ hanem az invázióért bosszút álló sziget toposzát – az invázióért, amely először mindig a sziget ökológiájának megbolygatásával kezdődik, akár szándékosan, amikor az őslakosok eredeti növényeit „egészségesebbekkel” pótolták a hódítók, akár

véletlenszerűen, amikor az utazók által a hajóikon magukkal hozott magvak, gombák vagy állatok meghonosodtak a szigeten. A gótikus irodalomban a bosszú a szigetnek már afféle automatikus védekező mechanizmusaként jelentkezik, ráadásul a két leggyakoribb esete analóg azzal a fentebb tárgyalt, az evolúciótanból fakadó félelemmel, hogy mivel az evolúció nem egyértelműen progresszió, ezért lehetséges visszafejlődni, vagy éppenséggel a vadak érik el a civilizált ember szintjét. A sziget bosszúja vagy helyben következik be barbarizmusba süllyedésként: miután az ember hosszabb időt töltött a kolónián, az elszigeteltség miatt a vadakkal szemben még náluk is vérszomjasabban lép fel annak érdekében, hogy kordában tartsa őket vagy – beteljesítve az európai álmot – megmentse őket saját környezetüktől (lásd ehhez még Wells fentebb említett novelláját). Vagy egyfajta átokként érvényesül már a hazatérés, ennyiben a barbárok betörésére alludálva, amikor a nyugati racionalitás és a keleti misztikum összecsapásában az előbbi kénytelen fejet hajtani az utóbbinak: ismét csak Wells egyik novellájában találunk erre szemléletes példát. A *The Truth About Pyecraft*-ban egy angol polgár fogyni szeretne, ezért kipróbál egy indiai diétát, amelytől viszont súlyvesztés helyett lebegni kezd. Komplexebb megvalósulását látjuk ezt Daniel Defoe *Robinson Crusoe*-jában: miután a címszereplő belakta, otthonossá tette a szigetet, talál egy idegen lábnymot, amely hosszú időre szorongást idéz elő nála, holott a szigeten tulajdonképpen semmi nem változott, pusztán az egyszerre jelen és távol levő Másik jelével nem tud mit kezdeni, mivel úgy hiszi, képes volt a természetet az uralma alá hajtani. A lábnym gazdájának, Pénteknek a megjelenését követően retorikailag még fennmarad ez az uralom – Crusoe mindig úgy hivatkozik rá, mint a szolgájára –, valójában azonban kettejük viszonya nem társadalmilag és hierarchikusként írható le, inkább ökológiailag és együttélés-ként.

Az effajta koloniális fantáziái mellett Defoe művének ökofikciós szólama komolyabb a zöld utópiákénál. A *Robinson Crusoe* ugyanis érzékletesen mutatja be azt a folyamatot, ahogyan az egalitáriánusnak elgondolt természet visszaírja a hierarchiákat, ráadásul a saját hierarchiáit. Crusoe először ugyanis nem kolonizátorként vagy kultivátorként lesz a sziget ura – bár a kolóniákra utazáshoz társított (és reklámozott) lehetőségek megjelennek abban, hogy elér egy rangot, amelyet otthon, a társadalomban képtelen volt –, hanem azon prózai okból, hogy ő a legnagyobb ragadozó a szigeten, természetes húsevők híján. Mindössze arra kell figyelnie, hogy a kártevőket távol tartsa. A kártevők közé sorolható az a két macska is, amelyek a hajón még az egereket fogdosták össze, de a szigeten már nincsenek hasznára

Crusoe-nak, mert nem vadásznak úgy, mint a kutya, szaporodásuk pedig egyenesen teher a főhős számára. Ebben a túlélésre koncentráló helyzetben egy olyan ökológiai rend jön létre, amelyben a dolgok használati vagy saját értéke (Eigenwert) felfüggesztődik, helyette túlélőértéket (Überlebenswert) kapnak.⁴⁹ Ehhez kapcsolódik Crusoe gyűjtögető felhalmozása is, amely egyszerre helyezi el őt egy animális dimenzióban, amennyiben állati módon raktároz el élelmet későbbre az önfenntartás ösztöne által hajtva, és különbözteti meg őt az opportunistán dézsmáló állatoktól.⁵⁰

3.

A szigeteket hajlamosak vagyunk még ökológiájuk szerint is úgy elgondolni, mint leginkább térbeli dolgokat, holott a sajátos időbeliségükre a közelebbi vizsgálatuk szüntelen felhívja a figyelmet; legyen szó Morus *Utópiá*-jának körkörösségéről vagy a degeneráció társadalmi diskurzusainak az evolúciótannal való összefonódásáról, csak hogy néhányat említsek a korábban tárgyalt aspektusok közül. Ennyiben az időfelfogás kapcsán jelentkező hagyományos megkülönböztetés a történelem lineáris folyását kifejező idő és a megújuló természethez kapcsolt ciklikusság között⁵¹ a szigetek esetében nemcsak felfüggesztődik, de a bináris oppozíció tagjai egymással összekeveredve újfajta temporális konstellációkat eredményezhetnek. Márpedig az ökológiára koncentráló értelmezéseknél kiemelt szerepet kapnak az azt létrehozó időbeli folyamatok explifikálásai,⁵² amelyek a szigetökológiák esetében meglehetősen sokrétűnek mutatják magukat.

Az egyik időalakzat-konglomerátumot a krimi műfaja szolgáltatja. A szigetek nemcsak remek terepet szolgáltatnak a bűnügyi fikciónak a határaikkal és az izoláltságukkal,⁵³ de kettős értelemben is rekonstruktív időbeliségről tanúskodnak. Egyrészt, amikor a hagyományos detektívregények kúriáit és egyéb zárt tereit idézik meg úgy, hogy akár egy régebbi technológiai állapotot (például nincs téroró, internet stb.) is megtarthatnak a mában a kontinenstől való elzártság miatt.⁵⁴ Másrészt az irreverzibilisnek gondolt idő megfordíthatóvá válik a büntény körülményeinek rekonstruálása során. Agatha Christie *Tíz kicsi négere* azonban nemcsak átértelmezi a detektívregények szigettopozát például azzal, hogy annak középpontjába nem a szokásos angol kúriát vagy kastélyt helyezi, hanem egy nagyon is modern épületet, de bizonyos értelemben le is építi azt. Ezért az Indián-szigeten a szereplők nemcsak a kommunikációs és a közlekedési eszközöktől, de metafikciós szinten a műfaj

kellékeitől is el vannak vágva. A regény final girljének (a végső túlélőnek), Verának a kijelentései, valahányszor egyfajta primitív állapotot és állatkerti létet emleget a szigetre hívott vendégekkel kapcsolatban, illetve azoknak a gyilkossal folytatott macska-egér játékát, ezért egyszerre tekinthetők a sziget puritán, gyér környezete által motiváltak és a krimihagyománytól elszakított, „primitívebb” regényvilágra tett reflexiónak is. Ugyanez a metafikciós ambiguitás érhető tetten abban, hogy Vera öngyilkos lesz: egyrészt értelmezhetjük ezt az evolúció kapcsán tárgyalt szigeteffektusnak az érzelmek szintjén való megjelenéseként, másrészt a zsáner teljes leépítéseként is, amennyiben a szigetkrimi Christie-féle ökológiája nem engedi meg, hogy Vera egy hagyományos szerepet beteljesítsen utolsó túlélőként.

A múltnak nem pusztán a rekonstrukciója, de szó szerint a testet öltése is megtörténik Michael Crichton két regényében – amelyek mesterséges szigetei a hagyományos szigettoposz fentebb tárgyalt kifulladását is jelezhetik –, a *Jurassic Park*ban és a *The Lost World*ben, amikor a dinoszauruszok génállományának rekonstrukciójával sikerül feltámasztani számos őslényegyedet. Előbbi könyv „az állatkertből elszabadult fajok” („zoo-break”) szüzséjét hasznosítja újra, az utóbbi azonban mélyebben ökológikus, mert konkrét fejlődési és adaptálódási útvonalakat vázol fel a szövege, arra a feltételezésre építve, hogy egy szigeten lehetséges lenne nemcsak feltámasztani, hanem konzerválni és fejlődni hagyni is ezeket a régen kihalt életformákat. A cím ennél fogva nemcsak a dinoszauruszok elveszett világára utal, hanem a szigetnek mint lehatárolt mikroökológiának a térben és időben elveszésére is, amennyiben a regresszió (a múltbéli génállományhoz való visszatérés) a progressziót (a dinoszauruszok számára soha meg nem adatott evolúciós továbblépést) szolgálja; a kihalt fajok evolúciójának rekonstrukcióját. Az eredeti *Jurassic Park*hoz képest, amely szórakoztató, az őslényeket domesztikált formában és élményszerűen bemutató hely volt, a *The Lost World* szigete a természet elszabadulásának a tere, amelyet mindazonáltal a technológiai eszközök alapoznak meg. A két regény lényegében a kolonializmus kétfajta ökológiai arcát mutatja: a begyűjtő, adminisztráló és kiállítóét, illetve a megőrzés, vagyis kultiválás érdekében beavatkozó, ezzel viszont az evolúciós rendet megbolygatóét. Utóbbi esetben a szigeten történeteket, az állatok egymással való harcát és párosodását egy olyan nézőpontból lehet figyelemmel kísérni, amely a természetfilmek kisajátító perspektívájának a sajátja, egyfajta „ökopornó”.⁵⁵ A *The Lost World* ugyanakkor bemutatja, hogy a technológiai lehetőségek mégsem

tudnak replikálni egy természetes ökonómiát: bár a kis arányú génállomány miatt a mutációk és a fajképződés felgyorsul, mivel túl sok ragadozó faj van, ezért a tudósok nem képesek a szigeten soha olyan biodiverzitást elérni, mint amilyen az evolúcióból amúgy következne. Ami viszont megvalósul a szigeten, az éppen annak a színre vitele, hogy miként változott Darwin „struggle for life”-ja a biológiai kontextusból a szociológiába áthelyezve Herbert Spencer-i „survival of the fittest”-té: a sziget tudósai ugyanis felelőlegesen, hogy mivel nem volt kitől viselkedési mintákat ellesniük, az őslény példányok gyakorlatilag saját magukat szocializálták, ezért is lettek egyes fajok vérszomjasabbak, mint eredetileg voltak.

A szigetek határléte, littoralitása gyakran váltódik át időbeli határon létté, liminalitássá, nem véletlen, hogy az ifjúsági regények annyira vonzódnak hozzájuk. Leginkább az olyan robinzonádokból nyilvánvaló ez, mint Jules Verne *Kétévi vakációja* vagy a fantasztikus elemekkel teletűzdelt coming-of-age történetekből, mint Clive Barker *Abaratja*, ahol a szigetcsoport minden egyes szigete a nap egy-egy órájának felel meg. Ide sorolhatók még a nem fiataloknak íródott, de serdülőket szerepeltető regények is, mint *A Legyek Ura* William Goldingtól. Az ökokritika felől tekintve közös bennük, hogy szigeteiken a liminalitásnak több aspektusa is érvényesül: a biológiai, hiszen nem kifejlett fizikumú emberek a szereplők, a szellemi, hiszen a serdülők még nem érték el teljes mentális kapacitásukat, valamint a társadalmi, hiszen a tinédzserek szocializációja még nem fejeződött be, a szigetnek köszönhetően pedig ténylegesen egy köztes térben élhetik meg a még nem felnőtt, de már nem gyerekek létük időbeli stádiumát.

Az egyik legexplicitebb metafikciós reflexiót a szigetek időbeliségére Umberto Eco *A tegnapi szigete* című regényében találjuk, amelynek főszereplője, Roberto, miután hajótörést szenved, egy lakatlan hajóra kerül. A hajó egy földdarab, vélhetően egy sziget partja mellett horgonyozott le, köztük pedig ott húzódik a nemzetközi dátumválasztó vonal. Amikor a hajón ma van, a szigeten tegnap, ez az időbeli széttartás pedig tükröződik a narráció szintjén, ahogy abban Roberto jelenbeli tudatfolyamai és a múltban írt levelei váltogatják egymást, amely utóbbiakból az is kiderül, hogyan került az elhagyatott hajóra. A főszereplő az irodalmi hagyomány és annak toposzai mentén próbálja megkonstruálni azt a szigetet (például őslakosok hordáit vizionálja a hajója felé közeledni), amelyről nem tudja teljes bizonyossággal megállapítani, hogy tényleg sziget-e. Míg Defoe regényében Crusoe egy saját készítésű naptárral akarja a sziget időtlenségét valahogy bevezetni az európai sztenderd időszámításba

(a hetek és a hónapok közé a táblába vésett, különböző hosszúságú strigulákkal), addig Robertónál magának a szigetnek az identitása a kérdéses, az időben elfoglalt helye viszont tudott és szilárdnak tűnő dolog. Egészen addig, amíg a tér és az idő el nem kezd összefolyni a főhős szemei előtt: a hajóról a múltó jelenben mindig a sziget más-más oldalát, szegletét véli látni, éppen azt, amelyiket jobban megvilágítja a nap a pályáján haladva. Eközben pedig a szöveg megfordítani látszik az időtengelyt: a levélregény zsánerének alkalmazásával a regénytörténelemben egy olyan visszafele utat tesz meg, amely esetleg lehetőséget adhat a főhősnek arra, hogy a valóságban is az időben hátrafelé tudjon haladni és így eljutni a tegnapi szigetéhez. Az íráson és narráláson keresztül megalkotása a szigetnek természetesen rájátszik arra, ahogyan Crusoe-nál a memoárirás párhuzamosan történik a sziget kultivációjával (ezzel magát és a majdani olvasóit művelve), valamint Morus *Utópiájára*, hiszen a szigetet Roberto visszamenőlegesen, de mint jövőben elérendő célt textuálisan alkotja meg. Sőt, legtöbbször olyan, múlt idejű leírásait adja a szigetnek, amelyek alapján az akár egy valaha létezett sziget is lehet, ezt pedig a narráció csak felerősíti azzal, hogy tovább távolítja az időben a szigetről készült beszámolókat, hiszen Roberto leveleit, amelyekben erről szó van, már eleve múltként idézi fel. Hogy a földdarab tényleg sziget, arról csak Roberto beszámolóit tanúskodnak, amelyek egymásra is hatnak a múlt és a jelen közötti furcsa kölcsönhatásban. Vagyis saját magának az irodalmi hagyományból megkonstruált szigetleírásai vezetnek oda, hogy Roberto a jelenben egyre inkább egy szigetet kezd látni a hajóról. A sziget ezért a fikción belüli fikcióvá válik, olyan irodalmi hagyománnyá, amely empirikusan már nem hozzáférhető, fricskát adva ezzel a kortárs kultúra romantikus szigetképeinek is.

JEGYZETEK

- 1 TUAN, Yi-Fu: *Topophilia. The Study of Environmental Perception, Attitudes, and Values*. New York (NY), Columbia UP, 1990, 247.
- 2 Vö. BOOMERT, Arie – BRIGHT, Alistair J.: *Island Archaeology. In Search of a New Horizon = Island Studies Journal*, 2007, 1. sz., 4.
- 3 Ennek egyik változata figyelhető meg a populáris műfajokban, például a krimiben vagy a romantikus regényben, amelyek már a borítóikkal is megidéznek az egzotikus szigetek hangulatát: Vö. CRANE, Ralph: *A Sea of Islands, a Sea of Crime. Island Crime Fiction in the Aegean Sea = Island Studies Journal*, 2019, 1. sz., 178. sk.
- 4 Vö. BALDACCHINO, Godfrey: *Editorial Introduction = Extreme Tourism. Lessons from the World's Cold Water Islands*. Szerk. Uó, Oxford, Elsevier, 2006, 4.
- 5 Uo., 6.
- 6 Az a felvilágosodás kori klímaelmélet, amely a népkaraktert meghatározó potenciált tulajdonított az észak–dél felosztásnak (lásd ehhez például KELEMEN János: *A nyelvfilozófia kérdései Descartes-tól Rousseau-ig*. Bp., Kossuth, Akadémiai, 1977, 280.), a szigetek kulturális reprezentációjának esetében úgy tűnik, a mai napig látens módon meghatározó. Nemcsak a skandináv krimi, hanem a horror műfaja is főleg a tajgán és a tundrán érzi jól magát, legyen szó az H. P. Lovecraft novelláiban gyakori expedíciókról vagy John Carpenter kultfilmjéről, *A dologról (The Thing)*, 1982). A sziget és a klíma összefüggései egyébként identitásmegalapozóként is feltűntek az irodalomtörténetben, például az íreknél, akik a kolonizáló angolok másokat megbélyegző diskurzusával szemben, saját néplelkük magyarázatára használták fel a klímaelméletet. Lásd ehhez HASSETT, Joseph M.: *Climate and Character in „John Bull's Other Island” = Shaw*, 1982, 1. sz., 17–25.
- 7 BOOMERT–BRIGHT: *i. m.* (2007), 13. sk.
- 8 KINANE, Ian: *Theorising Literary Islands. The Island Trope in Contemporary Robinsonade Novels*. London, New York (NY), Rowman & Littlefield, 2017, 218. Ez a kifulladás különösen igaz a premodern, inzuláris szöveghagyományra, amelyeknek talán utolsó feltűnése a német pikareszkek epizodikusságában figyelhető meg. Lásd MOHR, Jan: *Inseln und Inselräume. Kontingenz in Grimelshausens und Dürers Schelmenromanen = Inseln und Archipele. Kulturelle Figuren des Insularen zwischen Isolation und Entgrenzung*. Szerk. WILKENS, Anna E., RAMPONI, Patrick, WENDT, Helge, Bielefeld, transcript, 2011, 225–244.
- 9 MOURSI, Manar: *Island Phantasmagoria. Exploring the Political/Philosophical Underpinnings of Fictional Islands and Imagining a Future of Plastic-Pirate-Island-Utopias = Thresholds*, 2010. ősz, 57. Az sem lehet véletlen, hogy a mesterséges szigetek megszaporozásakor döntött úgy a Netflix, hogy beszáll a *Rózsa-sziget (L'incredibile storia dell'Isola delle Rose)*, rend. Sydney Sibilia, 2020) elkészítésébe, mely film a saját szigetét megépítő olasz mérnök, Giorgio Rosa valós történetén alapul.
- 10 Jól mutatja ezt, hogy a magyarországi újabb, 2020 márciusában életbe lépő koronakorlátozások előtt az egyik leghosszabb sor az IKEA-nál volt.
- 11 A saját sziget kialakítására többfajta példát is lehet hozni: az irodalomból például Joris-Karl Huysmans különcét, aki külön helyszínekként rendezte be házának szobáit, például volt köztük olyan is, amely a tenger alatti élővilágot

- idézte meg, vagy az építészetből Le Corbusier-t, aki szintén szigeteket alkotott a lakrészeivel. Vö. SIEGERT, Bernhard: *(Nincs) a helyén. A rácsozat, avagy a terek megvonulazásának kultúrtechnikái = Tiszatáj*, 2017, 2. sz., 89–91. Sloterdijk Jules Verne Nemo kapitányát hozza példaként, akinek Nautilus nevű tengeralattjárója tulajdonképpen egy elektromossággal működő, mozgó hotel. SLOTERDIJK, Peter, *Sphären III. Schäume*, Frankfurt/M, Suhrkamp, 2004, 318.
- 12 Lásd Uo., 309–490.
- 13 MARIN, Louis: *Utopiques. Jeux d'espaces*, Paris, Minuit, 1973, 137.
- 14 MORE, Thomas: *Utopia*, Cambridge, Cambridge UP, 2016, 67–9.
- 15 Vö. Uo., 47–49.
- 16 MARIN: *i. m.* (1973), 143.
- 17 Uo., 144.
- 18 HORN, Eva: *A holnapután időjárása. A klímakatasztrófa rövid képzettörténete = Prae*, 2017, 1. sz., 48.
- 19 BALDACCHINO, Godfrey: *Capital and Port Cities on Small Islands Sallying Forth Beyond Their Walls. A Mediterranean Exercise = Journal of Mediterranean Studies*, 2013, 2. sz., 139.
- 20 NUNN, Patrick D. – KUMAR, Roselyn: *Origins and Environments = The Routledge International Handbook of Island Studies. A World of Islands*. Szerk. BALDACCHINO, Godfrey, London, New York (NY), Routledge, 2018, 64–68.
- 21 Vö. GLISSANT, Édouard: *Traité du tout-monde*. Paris, Gallimard, 1997, 193–195.
- 22 Vö. SERRES, Michel, *The Parasite*. Baltimore (ML), The John Hopkins UP, 1982, 12. sk.
- 23 BILLIG, Volkmar: *Inseln. Geschichte einer Faszination*. Berlin, Matthes & Seitz, 19–21.
- 24 BOOMERT–BRIGHT: *i. m.* (2007), 16.
- 25 Vö. HAY, Pete: *What the Sea Portends. A Reconsideration of Contested Island Tropes = Island Studies Journal*, 2013, 2., 223.
- 26 Erre remek példa, hogy a röpképtelen madarak – a természetes ragadozók kisebb száma miatt – jóval nagyobb koncentrációban és gyakorisággal fordulnak elő a szigeteken. BERRY, Andrew J. – GILLESPIE Rosemary G.: *Evolution = The Routledge International Handbook of Island Studies. i. m.* (2018), 94.
- 27 DARWIN, Charles: *The Origin of the Species*. London, Penguin, 1985, 379.
- 28 Vö. BERRY–GILLESPIE: *i. m.* (2018), 83. sk.
- 29 BOTKIN, Daniel: *Discordant Harmonies. A New Ecology for the Twenty-First Century*. New York, Oxford UP, 1990, 69.
- 30 SCOTT, Heidi C. M.: *Havens and Horrors. The Island Landscape = Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*, 2014, 3. sz., 637.
- 31 Vö. KARSCHAY, Stephan: *Degeneration, Normativity and the Gothic at the Fin de Siècle*. New York (NY), Palgrave Macmillan, 2015, 8.
- 32 Vö. FULLER, Jenn: *Dark Paradise: Pacific Islands in the Nineteenth-Century British Imagination*. Edinburgh, Edinburgh UP, 2016, 50–84.
- 33 Lásd ehhez az ember mint befejezetlen állat gondolatát GEERTZ, Clifford: *The Impact of the Concept of Culture on the Concept of Man = Uő: The Interpretation of Cultures. Selected Essays*. New York (NY), Basic Books, 1973, 46.
- 34 HURLEY, Kelly: *The Gothic Body. Sexuality, Materialism, and Degeneration at the Fin de Siècle*. Cambridge, Cambridge UP, 2004, 56.
- 35 Máshol ezt az aspektust részletesen tárgyalom, ezért most nem fejtem ki. SMID Róbert: *A degeneráció szörnyűsége. Az állatok természetességéről H. G. Wells Dr. Moreau szigete című regényében = 1749*, 2020. október 23. <https://1749.hu/fuggo/tanulmany/a-degeneracio-szornyusege-az-allatok-termeszetesegerol-h-g-wells-dr-moreau-szigete-cimu-regenyeben.html>
- 36 Ugyanerre a megállapításra jut BRANTLINGER, Patrick: *Rule of Darkness. British Literature and Imperialism, 1830–1914*. London, Cornell UP, 1990, 232. Ráadásul – a csendes-óceáni szigeteken tett utazásairól két könyvet is megjelentető – Stevenson amellet is érvel, hogy a románc műfaja a regénnyel szemben sokkal inkább a „vadembereket” szerinte jellemző elemi energiákra játszik rá.
- 37 KARSCHAY: *i. m.* (2015), 89.
- 38 STEVENSON, Robert Louis: *Strange Case of Dr Jekyll and Mr Hyde and Other Tales*. Oxford, Oxford UP, 2006, 15. sk.
- 39 Uo., 55.
- 40 Lásd ehhez GOULD, Stephen J.: *The Panda's Thumb. More Reflections on Natural History*. London, New York (NY), W. W. Norton & Company, 1980, 205. sk.
- 41 Vö. KARSCHAY: *i. m.* (2015), 61–62. Nem beszélve arról, hogy a korban ezt ráadásul a biológiai degeneráció előfeltételévé írták be, amikor a morális eltévelyedés (Ádám és Éva története) biológiai következményeiről beszéltek. Vö. Uo., 12.
- 42 JAMES, Matthew J.: *Collecting Evolution. The Galapagos Expedition that Vindicated Darwin*. Oxford, Oxford UP, 2017, 51–59.
- 43 Ahogy ezt Alfred Wallace, Darwin biológus kortársa hirdette 1876-ban. WALLACE, Alfred *The Geographical Distribution of Animals*. Cambridge, Cambridge UP, 2011, 177.
- 44 Például úgy, hogy menedékből rémálommá alakulnak. Vö. SCOTT: *i. m.* (2014), 640–642.
- 45 Hogy a törzsi know-how gyakorlatait lejegyezték, katalogizálták és absztrahálták a továbbítás és a megőrzés érdekében,

- azzal a betanítás és a gyakorlás révén történő elsajátítás praxisát írták felül a kolonizálók. Vö. CUBITT, Sean: *Finite Media. Environmental Implications of Digital Technologies*. Durham, London, Duke UP, 2017, 162.
- 46 BRANTLINGER: *i. m.* (1990), 24.
- 47 Uo., 22.
- 48 Ez a sztereotípiá mindazonáltal az európai társadalomban meglévő erőszak áthelyeződéseként is felfogható, amennyiben a kannibalizmus európai képe a saját húsvontól eltérő hús fogyasztásának inverzeként tabusítódott. HUGGAN, Graham – TIFFIN, Helen: *Postcolonial Ecocriticism. Literature, Animals, Environment*, New York (NY), Routledge, 2015, 194. Nem mellesleg a kannibalizmus a szerepek olyan felcserélhetetlenségén alapul, amely egyáltalán nem jellemzi a primitív társadalmakat, mivel Claude Lévi-Strauss óta tudjuk, hogy a reciprocitás elve milyen lényeges közösség-szervező elem náluk. Vö. LÉVI-STRAUSS, Claude: *Gondolatok a rokonság legkisebb alkotóeleméről* = Uő: *Strukturális antropológia I–II*. Ford. SALY Noémi, Bp., Osiris, 2001, II., 74–96. Hovatovább a kannibalizmus egy olyan külső–belső dichotómiát ír be (az evőét és a megevettét, illetve azt, ahogyan utóbbi az előbbi részévé válik), amely, mint azt fentebb tárgyaltam, szintén nem a szigetvilágok víz által mediatizált gondolkodásához illik.
- 49 Lásd az apokaliptikus fikciók ökológiája kapcsán HORN, Eva: *Zukunft als Katastrophe*, Frankfurt/M, S. Fischer Verlag, 2014, 485. sk. (e-book)
- 50 Vö. COLE, Lucinda: *Imperfect Creatures. Vermin, Literature, and the Sciences of Life, 1600–1740*. Ann Arbor (MI), University of Michigan Press, 2016, 163. sk.
- 51 A geológiai mélyidőt alkotó e két időalakzathoz vö. GOULD, Stephen J.: *Time's Arrow, Time's Cycle. Myth and Metaphor in the Discovery of Geological Time*. Cambridge (MA), Harvard UP, 1996, 191–200.
- 52 Az ökokritika egyik vezéralakja, Timothy Morton különösen fontosnak tartja ezt az aspektust az interpretációban, nem csoda, hogy a sötét ökológiáról szóló könyvében folyamatosan időszálak és -hurkok mentén orientálódik. MORTON, Timothy: *Dark Ecology. For a Logic of Future Coexistence*. New York (NY), Columbia UP, 2016.
- 53 CRANE, Ralph – FLETCHER, Lisa: *Island Genres, Genre Islands*, New York (NY), Rowman & Littlefield, 2017, 19–30.
- 54 PEZZOTTI, Barbara: *The Importance of Place in Contemporary Italian Crime Fiction. A Bloody Journey*. Madison (NJ), Fairleigh Dickinson UP, 2014, 125.
- 55 SCOTT: *i. m.* (2014), 654.